

1. Сецинский Е. Город Каменец-Подольск. Историческое описание. – К., 1895. – С. 189; 2. «Подольские епархиальные ведомости» (далі ПЕВ). – 1866. – №2. – С. 58; 3. ПЕВ. – 1862. – №15. – С. 501; ПЕВ. – 1868. – №1. – С. 19; 4. ПЕВ. – 1865. – №3. – С. 92-94; ПЕВ. – 1868. – №11. – С. 346; 5. ПЕВ. – 1866. – №21. – С. 784; 6. ПЕВ. – 1866. – №21. – С. 785; 7. ПЕВ. – 1866. – №6. – С. 222; 8. ПЕВ. – 1862. – №18. – С. 578, 579; 9. ПЕВ. – 1862. – №18. – С. – С. 586; 10. ПЕВ. – 1862. – №18. – С. 580; ПЕВ. – 1865. – №10. – С. 423; 11. ПЕВ. – 1862. – №18. – С. 581; ПЕВ. – 1868. – №11. – С. 337; ПЕВ. – 1868. – №16. – С. 499-503; 12. ПЕВ. – 1862. – №16. – С. 527; 13. ПЕВ. – 1862. – №15. – С. 503; 14. ПЕВ. – 1862. – №21. – С. 699, 719; 15. ПЕВ. – 1863. – №1. – С. 42; 16. ПЕВ. – 1863. – №3. – С. 107, 109; 17. ПЕВ. – 1863. – №4. – С. 173; 18. ПЕВ. – 1864. – №6. – С. 206; 19. ПЕВ. – 1862. – №13. – С. 417; 20. ПЕВ. – 1862. – №13. – С. 415-416; ПЕВ. – 1866. – №6. – С. 209-219; ПЕВ. – 1868. – №11. – С. 335; 21. ПЕВ. – 1862. – №13. – С. 418-419; 22. ПЕВ. – 1862. – №13. – С. 419; 23. ПЕВ. – 1864. – №17. – С. 608; 24. ПЕВ. – 1862. – №15. – С. 502; 25. ПЕВ. – 1866. – №6. – С. 209-219; ПЕВ. – 1866. – №21. – С. 788; 26. ПЕВ. – 1862. – №18. – С. 583; 27. ПЕВ. – 1862. – №20. – С. 663; 28. ПЕВ. – 1862. – №18. – С. 580; 29. ПЕВ. – 1865. – №4. – С. 158; 30. ПЕВ. – 1866. – №21. – С. 787-789; ПЕВ. – 1868. – №1. – С. 21; 31. ПЕВ. – 1865. – №12. – С. 519; 32. ПЕВ. – 1866. – №21. – С. 790; ПЕВ. – 1862. – №16. – С. 527; 33. ПЕВ. – 1866. – №21. – С. 786, 787, 790; ПЕВ. – 1868. – №19. – С. 618; 34. ПЕВ. – 1868. – №13. – С. 411; ПЕВ. – 1868. – №14. – С. 463.

Н.П. Кузьмінець

ГОСПОДАРСЬКА ПОЛІТИКА МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ПОДІЛЛЯ В ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ Й ТРАНСПОРТУ (1921-1925 РР.)

Розвиток незалежної української держави став поштовхом до переосмислення наших поглядів на події минулого. За умов структуризації економічних відносин між соціальними верствами та державою виникає необхідність наукового вивчення досвіду позитивного і негативного господарської діяльності органів влади, які існували в 1920-х роках в УРСР. Це буде сприяти виявленню комплексу чинників, які впливають на розвиток економіки, ролі окремих соціальних верств у соціально-економічному житті України на сучасному етапі.

Висвітлення проблеми економічних змін на Поділлі почалося ще у 20-х роках. У радянській історіографії висвітлення цієї теми було необ'єктивне, оскільки дослідники відображали лише успіхи господарського будівництва на Поділлі. Із загальних праць радянської доби слід відзначити книги «Вінницька область» та «Хмельницька область», які є частинами 26-томної праці «Історія міст і сіл Української РСР»¹. Праці радянських дослідників розглядали традиційні проблеми, характерні для радянської історичної науки. Автори змушені були дотримуватися офіційної концепції історичного дослідження.

У 90-х рр. з нових позицій, стосовно даної проблеми, виступили у своїх розробках ряд українських дослідників. Теоретичні аспекти проблематики 20-х рр. на Україні розглядав у своїх працях С. Кульчицький.² Змістовними є праці В.П. Воловика,³ А.М. Каньоси,⁴ І.М. Романюка.⁵ Усі опубліковані роботи аналізують різні аспекти щодо економічних відносин на Поділлі в 1921-1925 рр.

Джерельною базою дослідження є публікації документів. Значну кількість інформації економічного характеру подано в збірниках документів та матеріалів з історії Поділля.⁶ Вони містять чимало конкретних даних про соціально-економічну діяльність влади регіону на початку 20-х рр. Безперечно велике значення мають стенограми та стенографічні звіти з'їздів, конференцій, пленумів на державному, республіканському і місцевому рівнях.⁷ У зв'язку з тим, що дане дослідження носить регіональний характер, то чимало фактичного матеріалу почерпнуто з архівних джерел (фонд 1,2,7,26, 257,401,925,965 Державного архіву Вінницької області). Ці матеріали дають змогу аналізувати та оцінювати діяльність місцевих органів влади різних рівнів.

Проблеми розвитку промисловості і сільського господарства, економічна політика місцевих органів влади Поділля в нових умовах розглядалися на губернських і повітових з'їздах рад, пленумах і сесіях виконкомів, засіданнях їх президій. У 1921-1923 рр. ця робота була зосереджена в економнарадах. Проте усі їх важливі постанови приймалися лише після схвалення партійними комітетами. Виконання цих постанов поклядалося на губернську і повітові ради народного господарства (пізніше - відділи місцевого господарства), відділи праці, продовольчі комітети.

Губернський та повітові раднаргоспи у 1920-1921 р. обстежували промислові підприємства, брали на облік їх матеріальні ресурси, сировину, готову продукцію, а також здійснювали їх націоналізацію. Оскільки націоналізації підлягали всі підприємства з кількістю робітників більше 5 при наявності механічного двигуна і більше 10 без нього, тому до кінця 1921 р. на Поділлі були

.....
успільнені не тільки майже всі підприємства великої промисловості, а й більша частина дрібної. У приватних осіб вилучалися технічні матеріали, обладнання й передавалися у розпорядження державних установ.

Цілком зрозуміло, що така масова і форсована націоналізація не тільки не сприяла подальшому розвитку місцевої промисловості, а навпаки, стала однією з причин економічного колапсу на початку 20-х рр. Підприємства були позбавлені належного керівництва і постачання, а у держави не було можливості налагодити їх нормальну роботу. Тому в кінці 1921 р. націоналізацію було припинено, а згодом почалася денаціоналізація дрібної та середньої промисловості⁸.

Промисловим переписом 1923 р. на Поділлі було зафіксовано 1918 підприємств, з яких 818 було розташовано в містах і 1100 в поселеннях міського типу. За групами виробництв перше місце займала харчова промисловість (647 підприємств). Наступне за чисельністю установ займало виробництво одягу та взуття (457), металообробні підприємства – 332, шкіряне виробництво – 157 підприємств. Млинів, круподерок і просодерок було зареєстровано 318, маслобоєнь – 116.⁹ Серед різних груп підприємств Поділля найбільш потужно були представлені цукрові заводи. При загальному числі цукрових заводів України – 180, в губернії їх налічувалось 53, не враховуючи 3-х зруйнованих (Лозни-Літинського, Муровано-Куриловецького і Кальницького), тобто майже 1/3 заводів республіки. Поділля поступалося в цьому відношенні лише Київській губернії і залишало за собою позаду інші губернії УРСР. Цукрова промисловість займала більше 50% всіх ценових промислових підприємств. Найбільше число цукрових заводів було розташовано у східній частині губернії (теперішня Вінницька область): 13-у Вінницькій окрузі, 11 – в Могилів-Подільській, 9 – у Гайсинській і 9 – у Тульчинській. В західній частині (сучасна Хмельницька область): в Кам'янецькій окрузі – 4 і в Проскурівській – 7¹⁰. Інші галузі промисловості були у своїй більшості у зруйнованому і занедбаному стані, оскільки вся діяльність центральних і місцевих органів влади була спрямована, перш за все, на відбудову і розвиток "ударних" підприємств, переважний розвиток потрібних їм галузей місцевої промисловості⁸.

Питання про відбудову і ремонт цукрових заводів обговорювалися на засіданнях райвиконкомів, економнарад, міських рад. Гострота даного питання обумовлювалась тим, що у 1920-1921 рр. відбувались постійні напади злочинних елементів на заводи, а також деструктивізм робітників, який проявлявся у приховуванні інвентаря та розтраті цукру і хлібофуражу. Боротьбу з цим явищем узяв під своє керівництво Поділляцукор¹¹.

Важливим завданням для місцевих органів влади було виділення земель культрадгоспам, цукровим і винокурним заводам та іншим промисловим підприємствам. До 1920 р. в тимчасовому користуванні підприємств і державних установ перебувало 90 тис. десятин землі. В 1921 р. розподілом земель підприємствам у постійне користування займалися райкомісії з націоналізації земель. Для цукрових заводів виділили 500 тис. десятин орної землі, для винокурних заводів – 17 280 десятин, культрадгоспів – 12 тис. десятин.¹² Оскільки для потреб селян залишалось всього 204 тис. десятин (на 2 млн. 300 тис. селян), то нерідким явищем ставали конфлікти між цілими селами і цукровими заводами¹³.

Місцеві Ради губернії брали участь також у відновленні роботи транспорту. Губекономнарада протягом 1921-1922 рр. вирішувала питання ремонту вагонів і паровозів, забезпечення залізниці будівельними матеріалами, організації своєчасного розвантаження і навантаження вагонів, ремонту шосейних доріг. Місцевим транспортом опікувався Губтранс. В 1921 р. у його розпорядженні було 37 автомобілів, 9 мотоциклів, 164 підводи¹⁴. Подільський Губдорвідділ займався ремонтом доріг та мостів краю. Оскільки льодохід 1922 р. зруйнував великих мостів у Новокоптянтинові, Гайсині, Межиріві, Тиврові, Печорі, Стрижавці, П'ятничанах, губвиконком встановив контроль над їх відновленням у найкоротший термін¹⁵.

Іншою важливою проблемою було відновлення залізничного руху. Найбільш залізничними вузлами на 1924 р. залишались Жмеринка, Гречани, Гайворон, на яких працювало майже 7 тис. робітників¹⁶. Найбільш розгалуженою залізниця була у Гайсинському (212 км залізничних колій) і Вінницькому повітах (159 верст залізничних колій). Ці повіти мали й найменшу кількість станцій – по 15. Найгірше залізниця була розвинена в Ушицькому (27 верст, 2 станції), Літинському (29 верст, 3 станції), Летичівському (55 верст, 3 станції), Ямпільському (70 верст, 3 станції) повітах¹⁷.

Одним з напрямків діяльності місцевих органів влади Подільської губернії було відновлення промисловості було забезпечення робітників промислових підприємств продовольством. До 1 вересня 1921 р. робітників цукрових заводів продовольством забезпе-

.....
продоргани, але загальне забезпечення було поганим. Так, повністю пайок (борошно і крупи) отримали лише 6 заводів, 60 % пайка – 3 заводи, 50 % пайка – 5 заводів, зовсім не отримали пайок – 36 заводів¹⁸.

Місцеві Ради намагалися вирішити продовольчі проблеми промислових підприємств губернії також через надання їм земельних угідь під сади та городи, оренду млинів. На 1921 р. 38 цукрових і суперфосфатний заводи орендували 42 млини¹⁹.

На відновлення роботи великих промислових підприємств і транспорту була спрямована і діяльність місцевих органів влади по розв'язуванню паливної кризи. Губекономнарада організувала забезпечення паливом залізничні станції і заводи, заготівлю дров на зимовий сезон, а також забезпечення паливом промислових підприємств, державних установ і населення. Для цього восени 1920 р. були створені повітові опертрійки²⁰.

Важливе значення в цей час мала діяльність місцевих рад щодо забезпечення промислових підприємств робочою силою. В 1920 р. відділи праці місцевих виконкомів здійснювали облік працездатного населення губернії, проводили реєстрації за спеціальностями робітників і фахівців. Одним із заходів нової економічної політики була зміна примусових методів поповнення і розподілу робочої сили добровільним наймом.

Однією з форм залучення населення до відбудови господарства були суботники, організовані комсомольцями. Наймасовішим з них став Всеукраїнський залізничний суботник, проведений з ініціативи ЦК КП(б)У і ЦК КСМУ 2 липня 1921 р. на честь II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу Молоді. В цей день молодь Жмеринки, Козятина, Калинівки та інших міст ремонтували залізничні колії, паровози та вагони²¹.

З 1921 р. місцевими органами влади губернії вживалися заходи щодо реформування управління місцевою промисловістю, а саме денационалізація і концентрація дрібних та середніх підприємств.

Із частини, яка залишалася у розпорядженні раднаргоспів, відбиралися найбільш потужні і найменш зруйновані підприємства. Вони експлуатувалися раднаргоспом. Решта підприємств здавалися в оренду. Підприємства зовсім непридатні для роботи консервувалися²².

Проблемами оренди підприємств займалася Губекономнарада. За її дорученням Губраднаргоспу (ГРНГ) мав позбутися збиткових підприємств шляхом здачі їх в оренду приватникам. Дрібні підприємства віддавалися переважно кооперативам і артілям. Так, з 8 шкіряних підприємств 5 ГРНГ здав в оренду кооперативам і лише 3 – приватникам.

Щодо оренди млинів, то спочатку Губекономнарада передала їх райфіліям Губспілки, але невдовзі доручила спецтрійці провести здачу млинів в оренду з торгів.

За наказом Губекономнаради ГРНГ організував комбінати та трести, які були переведені на самоокупність і господарський розрахунок. У 1921 р. було створено 3 таких комбінати: 2 - у Вінниці, 1 - у Проскуріві (Хмельницький)²³. На 1923 р. на Поділлі існувало 4 великі трести: "Цукортрест", "Держспирт", "Укрборошно" і "Поділляліс"²⁴. Юридично всі підприємства цих трестів були переведені на госпрозрахунок, отримали більше повноважень в управлінні виробництвом, реалізації продукції, розпорядженні власними коштами. Однак на практиці все це запроваджено не було: відбилася відсутність досвіду роботи в умовах ринку, відсутність кваліфікованих працівників, слабкість управлінського апарату.

Створення трестів і госпрозрахунок разом з діяльністю економнарад спричинили повну реорганізацію управління місцевою промисловістю губернії. В 1921 р. були ліквідовані повітові раднаргоспи, в 1922 р. – відділи губраднаргоспу, які не мали прибуткових підприємств або перетворювалися на трести. В 1923 р. усі трести та окремі значимі підприємства перейшли у відання УРІІГ.

Таким чином, участь місцевих органів влади Поділля у відбудові промисловості відбувалася за такими напрямками: допомога у відновленні роботи великих промислових підприємств і організація та керівництво роботою місцевої промисловості. В їх діяльності проявилися характерні риси більшовицької господарської політики в цілому по Україні: здійснення суцільної націоналізації промислових і транспортних підприємств, відбудов, в першу чергу, "ударних" підприємств, нехтування інтересами дрібної і харчової промисловості. Зрозуміло, що така робота місцевих органів влади здійснювалася, в першу чергу, не на користь регіону і його населення, а на користь центру.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К., 1972; Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – К., 1972; 2. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996; Кульчицький С.В. УРСР в добу “воєнного комунізму” (1917-1920). – К., 1995; Кульчицький С.В. Між двома війнами (1921-1941 рр.) // УІЖ. – 1991. – №8; 3. Воловик В.П. Соціально-економічне становище Поділля наприкінці XIX – на початку XX століття // Наукові записки ВДПУ. Серія: Історія. Випуск 2. – Вінниця. – 2000; 4. Каньоса А.М. До питання про відбудову народного господарства Поділля (1921-1923 рр.) // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 1995; 5. Романок І.М. Стан будівництва сільських електростанцій на Поділлі у 20-ті – початок 50-х років // Поділля в контексті української історії. – Вінниця: ВДПУ, 2001; 6. Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925). Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 1957; Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 – грудень 1920). Документи і матеріали. – Вінниця, 1959; 7. Отчет Подольского губернского исполнительного комитета за 1923 г. к 4-му Губернскому съезду Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. Январь 1924 г. – Винница, 1924; Отчет губэкономсовещания Украинскому экономическому совету за август-декабрь 1921 г. – Винница, 1922; 8. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1918-1928). – К., 1996. – С.116-142; 9. Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.). – С.283-286; 10. ДАВО. – Ф.147. – Оп.1. – Спр.33. – Арк.88-90; 11. Отчет Губисполкома Подоли за 1920-1921 гг. – Винница, 1922. – С. 285; 12. Там само. – С.121-122. 13. ДАВО. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.7. – Арк. 17; 14. Отчет Губэкономсовещания Украинскому экономическому совету. Октябрь 1921 г. – март 1922 г. – Винница, 1922. – С.12; 15. Отчет Подольского Губернского Исполнительного комитета за 1923 г. к 4-у Губернскому съезду Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. Январь 1924 г. – Винница, 1924. – С.49; 16. ДАВО. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.168; 17. Отчет Губэкономсовещания Украинскому экономическому совету. Октябрь 1921 г. – март 1922 г. – Винница, 1922. – С.11; 18. Отчет Губэкономсовещания Украинскому экономическому совету. За август-декабрь 1921 г. – Винница, 1922. – С.29; 19. Отчет Губэкономсовещания Украинскому экономическому совету. За август-декабрь 1921 г. – Винница, 1922. – С.30; 20. Там само. – С.185; 21. Рибалко В. Участь комсомолу України у відбудові промисловості і транспорту в 1921-25 рр. // УІЖ. – 1978. – №10. – С.75; 22. Отчет Губэкономсовещания экономическому совету. За август-декабрь 1921 г. – Винница, 1922. – С.30; 23. Там само. – С.179; 24. Отчет Подольского Губернского Исполнительного комитета за 1923 г. к 4-у Губернскому съезду Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. Январь 1924 г. – Винница, 1924. – С.41-42.

А.К. Лисий

ВІННИЦЯ МІЖ ЛЮТИМ І ЖОВТНЕМ 1917 Р.

Місцева краєзнавча література досить однобічно висвітлювала події, що трапилися у Вінниці після Лютневої революції 1917 р. В різний час вийшли: “Вінниця. Історичний нарис”, “Нариси історії Вінницької обласної партійної організації”, “Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область”. Проте в них відсутній реальний хід подій. То ж зробимо спробу відновити історичну правду.

Перемога Лютневої революції відкрила широкі можливості для легалізації діяльності політичних партій, створення різноманітних громадських організацій. Як і в Петрограді, в Україні в першій декаді березня виникають ради об’єднаних громадських організацій, ради робітничих і солдатських депутатів, а також Центральна Рада¹. Але якщо в російській столиці рада робітничих депутатів становила серйозну політичну силу й мала реальний вплив на Тимчасовий уряд, то в Україні ці ради не відігравали провідної ролі й на владу не претендували, тому про існування тут двовладдя не доводиться говорити. Зазначимо, що ради робітничих і солдатських депутатів фінансувалися Тимчасовим урядом².

Хвиля революційних подій докотилася і до Поділля. Мешканці Вінниці вже 2 березня дізналися про революцію, у місті одразу ж відбулися багатолюдні мітинги і демонстрації. 3 березня вінничани створили Тимчасовий комітет, до якого увійшли по двоє осіб від кожного прошарку населення. Йому було доручено формування місцевих органів влади Тимчасового уряду. Цей комітет 6 березня створив Раду громадських організацій, куди увійшли представники 49 організацій, що презентували широкий загальний населення. До її складу входили представники міської думи, земства, громадських, робітничих, культурних, кооперативних, освітніх організацій, військові. Вони обрали виконавчий комітет на чолі з головою графом З.С. Грохольським³.

4 березня в залах Вінницької міської управи зі стін були зняті портрети колишнього імператора Миколи II, винесено і його погруддя. Залишилось погруддя роботи (скульптора Едвардса) Олександра II як творця Міського і Земського уложень. Прокурор окружного суду